

- рія Миколайовича Краснова) // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 4. – С. 50-53.
11. Історія Одеського університету за 100 років. [1865-1965]. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 423 с.
 12. Касяненко Ю.Я. Бунге М.Х. // Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1. – 672 с.
 13. Київський університет 1834-1984. – К.: Вища школа, 1984. – 203 с.
 14. Комарь Н.П. История аналитической химии в Харьковском университете // Учен. зап. Харьк. ун-та. – 1995. – Т. 58: Тр. химического факультета и НИИ химии. – Т. 13. – С. 87-112.
 15. Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Х.: Основа, 1990. – 176 с.
 16. Красіков М.М. Красназавча діяльність Харківського губернського статистичного комітету (1861-1917 рр.) // Всеукраїнська краєзнавча конференція, присвячена 70-річчю українського комітету краєзнавства: Тези доповідей конференції, 28-29 червня 1995 р. – Х., 1995. – С. 23-25.
 17. Лейкина-Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М.: Мысль, 1971. – 368 с.
 18. Люди русской науки. Очерки о выдающихся деятелях естествознания и техники. Под ред. И.В. Кузнецова. – М.: Физматгиз, 1963. – 896 с.
 19. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1901 г. – Х.: Тип. М. Зильберберга, 1902. – 149 с.
 20. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1902 г. – Х.: Тип. М. Зильберберга, 1903. – 192 с.
 21. Плачинда В.П. Микола Дмитрович Пильчиков. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 137.
 22. Радов Г.О. Кістяківський О.Ф. // Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: “Укр. енцикл.”, 2001. – Т. 3. – 789 с.
 23. Харьковские губернские ведомости. – 1909. – 2 декабря. – С. 3.
 24. Харьковские губернские ведомости. – 1912. – 15 марта. – С. 2.
 25. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк. – К.: Наук. думка, 1991. – 169 с.
 26. Южный край. – 1911. – 9 марта. – С. 4.

Кургузов А.О.

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні Україна може по праву пишатися статусом чи не єдиної на пострадянському просторі країни, де вдалося уникнути міжетнічних конфліктів. Однак цій ідилії останнім часом загрожує різке зростання дуже гострих проблем, зокрема мовної проблеми, що може призвести до посилення міжетнічних суперечностей в Україні і порушення її єдності.

Дана стаття присвячена аналізу мовної проблеми в сучасному українському суспільстві. Розглядається питання мовних відносин в контексті сучасних глобалізаційних перетворень з метою пошуку варіантів вирішення мовної проблеми в Україні. Робиться висновок про необхідність збереження сбалансованого співіснування української, російської та інших мов на теренах нашої держави, що зробить можливим їхній нормальний повноцінний розвиток та функціонування.

Насамперед відзначимо, що в Україні з проблемою мовних відносин пов'язано чимало соціологічних і політичних парадоксів. Перший парадокс полягає в тому, що етнічна й мовна самоідентифікація громадян в нашій країні далеко не завжди збігається. Реальна частка людей, які вважають себе російськомовними, порівняно з даними опитувань, є за оцінками фахівців значно більшою. Справа в тому, що одним з показників для мови, котрій віддається перевага, для соціологів є те, якою мовою заповнюється соціологічна анкета. Отож, з'ясовується, що близько 60 відсотків опитуваних вибирають для заповнення анкети російську мову.

З цією обставиною пов'язаний інший парадокс. Категорія “рідна мова” не зовсім точно відображає як мовну ситуацію респондента, так і його реальну мовну самоідентифікацію. Людина називає себе українцем, а як рідну мову визначає російську. Або, навпаки, рідною мовою вважає українську, а використовує переважно російську.

У зв'язку з цим відзначимо, що для того, аби виявити всю складність і багатогранність мовної ситуації в Україні, соціологічні опитування мають використовувати більш різноманітні категорії: “мова спілкування в сім'ї”, “мова спілкування на роботі”, “мова повсякденного спілкування”.

Наступний парадокс полягає в тому, що українізація офіційної, освітньої й культурної сфер діяльності призводить до збільшення кількості російськомовних. Замість розширення масштабів “двомовності” сьогодні відбувається поглиблення регіональної диференціації за мовним принципом. Досить поширеною формою двомовності стає так званий “діалогічний білінгвізм” – діалог, під час якого співрозмовники використовують різні мови: один, приміром, говорить російською, а інший - українською. Автор статті цілком впевнений в тому, що абсолютна більшість росіян, котрі мешкають в Україні, чудово розуміють українську, майже всі етнічні українці - російську. Двомовний діалог виявляється дуже зручною формою для спілкування представників двох основних мовних спільнот України і яскраво відбиває феномен бікультуралізму в Україні.

І, нарешті, останній з мовних парадоксів - розповсюдження “суржику”. Давно відомим є той факт, що активна взаємодія двох мовних середовищ спричиняє формування як нових лексичних форм, так і нових діалектів. А якщо мови такі близькі як українська й російська, їхня взаємодія та взаємопроникнення відбу-

вається особливо швидко.

Беручи до уваги вищесказане, необхідно відзначити, що розв'язання сучасної мовної проблеми в Україні - вкрай делікатне завдання, яке не може зводитися до двох гасел: запровадження чи незапровадження другої державної мови. Воно, щонайменше, має передбачати прагнення до забезпечення пошуку компромісу, єдності суспільства.

Отже, яка може бути мотивація для вивчення другої, а то й кількох мов? Згадаймо, що основна функція мови все ж таки є функція комунікативна: живучи у Франції, ви мимоволі намагатиметеся говорити французькою. Тобто визначальним чинником для вивчення другої мови є передусім необхідність спілкуватися в іншомовному середовищі. Вельми важлива також здатність тієї чи іншої мови виконувати функції мови міжнародного й міжнародного спілкування. Зокрема, російська майже на всьому пострадянському просторі продовжує сьогодні ці функції виконувати.

По суті, закон про мови повинен становити собою систему правил, які регулюють мовні відносини у більш-менш сформованому середовищі, де не допускається наявність різких дисбалансів. Якщо ж вони є, їх необхідно виправити або окремим законом, як це, наприклад, було передбачено в конституції Індії під час отримання незалежності 1947 року, або запровадженням перехідних положень до закону про мови. І тільки потім говорити про регулювання усталених мовних відносин.

В Індії на час здобуття незалежності стан мовного балансу відповідав рівню гуманітарної катастрофи: практично всі мови не мали розвиненої писемності, кодифікації, систематизації. Єдиною мовою, якою володіли близько 10 відсотків населення, була англійська. Тому, поряд із єдиною загальнодержавною мовою хінді, на 15 років тимчасово запроваджувалася англійська мова як державна. А коли з'ясувалося, що проблему хінді не вдається так швидко вирішити, тимчасовий статус англійської продовжили. Сьогодні хінді розмовляють уже близько половини населення країни. При цьому знання хінді, як і знання інших місцевих мов, стимулюється певною політикою, в концепцію якої входить увесь набір сучасних методів, у тому числі розробка технічних засобів, комп'ютеризація, кодифікація, заохочення творчості тощо.

Таким чином, в Індії практично не було тертя з приводу звуження сфери поширення англійської мови. Не було партій і рухів, які протестували проти "хіндізації" країни, оскільки це сприймалося суспільством як відновлення природного культурного і мовного балансу.

В Україні - державі, яка є єдиним місцем зародження й розвитку культурного середовища української мови, також простежуються всі ознаки гуманітарної катастрофи. Вони є як наслідком попередньої національної політики, так і наслідком неврегульованих мовних відносин у теперішній державі. Сьогодні із 75 відсотків українців близько половини не знають української мови. Вони розмовляють переважно російською, яка використовувалася спочатку в Російській імперії, а потім в СРСР як головний засіб спілкування шляхом створення преференцій, заохочення творчості, не кажучи про штучне звуження простору використання інших мов народів України з вужчими кордонами проживання, наприклад у Криму. З огляду на цю ситуацію, можна вважати, щонайменше, неделікатним порушення питання про захист саме російської мови в такій прямолінійній формі - про надання російській мові статусу державної по всій Україні чи в такій же незбалансованій формі - про надання їй статусу регіональної. На думку автора статі, в даному випадку йдеться про серйозну преференцію мові, яка і так катастрофічно витісняє мову одного з основних етносів у країні.

У Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини відзначається, що "охорона" означає вжиття заходів із метою забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, включно з її ідентифікацією, документуванням, дослідженнями, збереженням, захистом, популяризацією, підвищенням її ролі; її передачу переважно з допомогою формальної і неформальної освіти, а також відродження різноманітних аспектів такої спадщини. Відповідно до Конвенції, "мова є носієм нематеріальної культурної спадщини" [1].

Згадаймо про Червону книгу природи. Якщо виникає загроза зникнення якогось виду метеликів, тигрів чи черепах, то вчені б'ють на сполох, суспільство виділяє кошти на створення заповідників, забороняє полювання, стимулює розведення рідкісних видів. Чому ж у нашому суспільстві все ще існує таке байдуже ставлення до зникаючих народів? Сказане не означає, що російська мова, як і будь-яка інша мова, не потребує захисту, але цей захист може бути вибраний в іншій, менш конфліктній формі.

Враховуючи ситуацію з нагальною потребою відновлення мовного балансу в Україні, слід розглянути це питання тільки з наступної точки зору: який варіант вирішення мовної проблеми найменш конфліктний у суспільстві і працює на його єдність?

Автор свідомий того, що варіант збереження єдиною державною мовою української поряд із реальним забезпеченням функціонування місцевих мов у місцях компактного проживання інших етносів, а також забезпечення можливості здобуття освіти рідною мовою для представника будь-якої національності в Україні можна вважати ідеалом концепції мовної політики. Нагадаємо, що у США, де значною мірою реалізується така політика, попри реальне існування і вживання єдиного американського варіанта англійської мови, забезпечується можливість здобуття освіти 80 мовами! Це компромісна й менш конфліктна формула вирішення мовної проблеми, яка, втім, потребує серйозної деталізації під час формування балансу між мовами у кожному конкретному регіоні.

Крім того, слід враховувати різні аспекти функціонування єдиної мови: як позитивні, наприклад - комунікативна функція, що об'єднує народи в державі, дає доступ до інших культурних та інформаційних джерел, так і негативні - наприклад, асимілююча, поглинаюча функція, що відриває інші етноси від рідної культури, сприяє їхній деградації і формуванню субкультурних прошарків.

Варіант запровадження двох державних мов - української і російської значно конфліктніший, по-перше, з вищезгаданих історичних причин. По-друге, ці дві мови в Україні виконують в основному різні функції. Українська забезпечує більшою мірою збереження культурної самобутності українського етносу плюс виконує комунікативну функцію між націями, а російська - здебільшого забезпечує комунікацію, оскільки мова російського етносу зберігається в Росії. По-третє, розмежування принципів застосування двох мов зробити буде важко, беручи до уваги функціонування в армії, науці, побуті, соціальній та інших сферах. За наявності вільного вибору мови триватиме витіснення української мови російською, більш матеріально й інституційно забезпеченою. Якщо ж буде введено обов'язкове вивчення двох мов, це, з одного боку, не дасть ніякого полегшення тим регіонам, які ініціюють запровадження другої мови, але призведе до погіршення становища малих народів, яким доведеться вивчати три мови, враховуючи рідну. Тоді як у першому варіанті вони, поряд із росіянами, вивчають не більше двох мов і не відчують дискримінації. З іншого боку, наявність двох комунікативних мов на одній території може призвести до конкуренції і витіснення однієї з мов.

За даними найбільшого в світі електронного каталогу OCLC (On-Line Computer Library Center, Ohio, USA), в галузі друкованої продукції домінує зараз англійська, далі йдуть французька, німецька, іспанська, російська, італійська, китайська. Українська посідає поки що 27 місце. Підкреслимо, що інформаційний статус відбиває не словникове багатство мови, не її красу чи якісь інші достоїнства. Це реальність її сьогоdnішнього буття: обсяг, тематична та стилістична розмаїтість друкованої продукції цією мовою, її лексикографічна база, Інтернет-ресурси тощо [2].

Звичайно, є багато причин того, що російська мова настільки популярна на теренах України: тут і радянське минуле, і нинішнє розповсюдження російськомовних мас-медіа й книжок. Але, на жаль, сьогодні багатьом бракує розуміння, що впровадження і розвиток української культури аж ніяк не перешкоджає розвитку російської. Вона була, є і, мабуть, буде залишатися дуже популярною в нашій країні.

Як ще три роки тому відзначав А.Коваленко: "Проблема, яка нас насамперед цікавить, формулюється наступним чином: чи може українська мова виграти битви війни стандартів, що насувається. По-моєму, якщо буде існувати більше сфер її вживання, українська мова буде мати більше точок опори, а отже, виявиться більш стійкою. І в наших загальних (державних, національних, суспільних) інтересах сприяти цій різноманітності" [3].

Якщо ризикнути зробити мовний прогноз на найближчі роки, то можна зробити припущення, що українська мова поступово розширюватиме сфери свого функціонування, особливо в сферах офіційно-ділового спілкування, культури, освіти. Але російська в найближчому майбутньому збереже за собою привілей бути основною мовою міжнаціонального спілкування й одним із головних засобів прилучення до досягнень світової цивілізації.

На думку автора статі, проблема має розв'язуватися згідно з законами природного функціонування мови. Адже по суті наше суспільство від насильницької українізації все-таки відмовилося, принаймні вона не здійснюється. Мова, як і соціум, - це система, що самоорганізується. Наше суспільство знайшло можливість вижити після розпаду СРСР саме тому, що воно є системою, яка самоорганізується. Так само і люди знайдуть свою ідентичність природним шляхом і в культурі, і в мові, і в інших формах самовизначення людини.

Цікаво, як оцінює сучасну українську ситуацію відома французька письменниця, лауреатка найвищої літературної нагороди Франції - Гонкурівської премії, доктор філологічних наук Поль Констан: "Ви, українці, переживаєте зараз період пошуків чи, радше, відвоювання своєї недавньої історії та історії давньої. На Заході ми уражені втратою ідентичності, втратою коріння. Виникає запитання, чи не відмовилися ми від себе при вступі до Європи? Боюсь, що за умов тотальної глобалізації на нас чекають гострі кризи. Я вважаю, що неможливо знищити ідентичність народу, що неможливо знищити національний дух. Як на мене, найбільшим уособленням цієї ідентичності є, звичайно, мова. Нам набридло віддавати тонкощі наших рідних мов в жертву тому різновидові англійської мови, який використовує найпростіший запас слів з торговельною метою. Конче треба, щоби кожен беріг найважливіший прояв власної ідентичності - свою мову" [4].

Цілком слушною є зауваження Дениса Петрова на сторінках "Дзеркала тижня", що сьогодні "ніхто не забороняє говорити російською мовою, ніхто не відключає російські кабельні телеканали, але чому б одночасно не вивчати ще й українську мову? В ненав'язливій формі, наприклад, з допомогою перегляду улюблених фільмів та телесеріалів, дубльованих українською мовою? Так, спочатку якість перекладів буде не найкращою, бо не так багато у нас перекладачів, які можуть належним чином перекладати українською мовою. Але згодом ситуація напевно поліпшиться" [5].

Особливо відзначимо, що сьогодні для України вкрай необхідне розуміння того, що співіснування української й російської мов на теренах нашої держави - даність, і нормальний повноцінний розвиток та функціонування української мови можливі лише за умови, що вона не сприйматиметься як загроза й насилля частиною громадян нашої країни.

При цьому слід зауважити, що державність української мови - вимога для чиновників та службовців, але питання вільного вибору для населення. І відповідь на нього залежить від привабливості та престижності цієї мови, від її потрібності та повноти. Тобто, як відзначила Катерина Ботанова, вибір тієї чи іншої мови залежить "від якісно перекладених, виданих і доступних книжок - і не лише світової класичної та сучасної літератури, а можливо, передовсім тієї літератури, яка робить виторг усіх книжкових магазинів та ринків, і не лише навздогін російським перекладам, а на випередження. Від якісних, кращих перекладів фільмів - і у прокаті, і на телебаченні; від власного ТБ-продукту. Від кваліфікованих учителів і якісних підручників. Від популяризації читання, особливо серед дітей, та заохочення внутрішнього туризму. Від

масового фахового піару та ще багатьох речей, які може і повинна робити держава» [5].

Джерела та література

1. <http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/>
2. <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/396/35018/>
3. Коваленко А. Украинский язык в войне стандартов. – Зеркало недели. – №35(460). – 13.09.2003. – С. 16.
4. <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/472/44309/>
5. <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/600/53536/>
6. <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/604/53819/>

Масаев М. В.

СИМВОЛИЗМ КОЛЛЕКТИВИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА СРЕДНИХ ВЕКОВ В КОНТЕКСТЕ ПОСТИЖЕНИЯ ПАРАДИГМАЛЬНЫХ ОБРАЗОВ И СИМВОЛОВ ЭПОХ И ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Символизм коллективистического общества Средних веков. Правомерна ли такая постановка вопроса? В. Л. Рабинович в работе «Алхимия как феномен средневековой культуры» [1] пытается даже доказать, что средневековая культура внесимволична или даже антисимволична «христианское средневековье принципиально антисимволично, хотя и дает повод к символическим, на поверхности лежащим интерпретациям» [1, с.84]. В. Л. Рабинович исходит при этом из того, что рассматриваемые средневековыми алхимиками в качестве символа: металл как символ планеты, и наоборот; вещество как символ дракона, и наоборот; свинец как символ льва, и наоборот и т. д. есть нечто несимволическое (если символ обязательно на что-то указывает, то металлы и прочие вещества ни на что не указывают, тем более на планеты и какого-то там дракона, которого никто никогда не видел, как и планеты не указывают на металлы и это, строго-то говоря, действительно так), и металлы, и планеты суть непосредственно являющееся и явленное, существующее в вечном своем значении (металлы и планеты), но не в качестве символа, который всегда изображает нечто от себя отличное. Но думать так – не понимать, что такое символ. Открытие символическими интеракционистами Дж. Г. Мидом [2],[3],[4],[5],[6],[7], Т. Шибутани [8],[9] и другими в качестве чисто человеческого регулятора поведения людей в отличие от животного инстинкта символ действует как таковой только своими системными качествами, что неоднократно доказывали и А. Белый [10] и А. Ф. Лосев [11], и М. М. Маковский [12], и К. А. Свасьян [13],[14], и Э. Кассирер [14], а также и мы, разрабатывая концепцию парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций как категории философии истории, [15],[16],[17],[18],[19],[20],[21],[22],[23],[24],[25],[26],[27],[28],[29],[30],[31],[32],[33].

Поэтому мнение, будто средневековая культура внесимволична, является, конечно, недоразумением. «Всякая культура, как утверждает российский философ А. А. Ивин, символична, хотя и в существенно разной мере». [34, с.145]. Как было уже отмечено, символические интеракционисты считали символ чисто человеческим способом регуляции поведения человека в обществе, а представитель марбургской школы неокантианства Эрнст Кассирер даже считал возможным определить человека как «символизирующее существо» [14]. «Средневековая культура, - пишет А. А. Ивин, - являлась в своей основе религиозной, и уже поэтому не могла не иметь открыто символического характера» [34, с.145-146]. Позицию В. Л. Рабиновича А. А. Ивин объясняет тем, что «в основе идеи о внесимволическом характере средневековой культуры лежит, судя по всему, ошибочное истолкование специфических особенностей средневекового символизма, и прежде всего то, что символ и символизируемая им вещь мыслятся обладающими равным или почти равным существованием. Символизирующий объект берется в первую очередь не как особый символ, но как самостоятельный объект, во всем равный символизируемому, и потому не воспринимается как символ, т. е. как объект, имеющий наряду с собственным содержанием также более интересное и важное иное содержание. Подобное равенство символа и символизируемого, их оборачиваемость и взаимозаменяемость способны внушить иллюзию будто символов вообще нет, а есть лишь объекты, указывающие исключительно на самих себя» [34, с.146]. Возможно, в Средние века люди и не понимали, что такое символ. Но тем не менее «в средние века люди не только говорили символами, но и иной речи, кроме символической, не понимали». [Цит. по: 34,с.142]. И с этими словами П. М. Бицилли нельзя не согласиться. Средневековые люди и не стремились изображать мир символическим – им это было совершенно не нужно. Они просто воспринимали мир не иначе как символическим. «Земной мир – символ небесного, - пишет А. А. Ивин, - вещи первого – только символ объектов второго, и не потому, что так положено человеком, а в силу того, что умоглядное подчиняет себе предметное и управляет им. Человек к процессу символизации не причастен, он может лишь выяснить, что стоит за символом... Связь двух миров – это связь символизации. Не причинная, пространственная или какая-либо иная связь, а именно символическая связь представления одного объекта другим, являющимся как бы его заместителем и потому мало значимым сам по себе. Все предметные связи сводятся в конечном счете к неустойчивым и многозначным связям символов... Не только земное символизирует небесное, но и одна земная вещь предстает прежде всего как символ другой». [34,с/143]. Как отмечает исследователь формирования средневековой философии Г. Г. Майоров, «сам окружающий человека мир стал рассматриваться как система символов и аллегорий. Расшифровка этих символов стала повседневной практикой. Видя во всем символ и притчу, человек этого времени постепенно приучился и сам выражаться символами и аллегориями, облекая свою мысль в форму загадки и иносказания». [35,с.353]. «Мир является книгой, написанной рукой Бога, и каждый объект представляет собой слово, полное смысла.